

## BADIIY MATNNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i04.005>

Muslimjon Nasirov Maxsutali o'g'li  
muslimbeknosirov1995@gmail.com  
Qo'qon DU

**Annotatsiya:** Mazkur maqolada badiiy matnning lingvokulturologik xususiyatlari va ularning til hamda madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni yoritishdagi o'rni tahlil qilinadi. Unda badiiy matn orqali xalqning milliy qadriyatlari, urf-odatlar, mentaliteti hamda olam haqidagi tasavvurlarining ifodalanishi masalalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, badiiy matnda uchraydigan lingvokulturologik birliklar, metaforik jummalarning o'ziga xos jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida badiiy matnni lingvokulturologik yondashuv asosida o'rganish til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni chuqurroq anglashga xizmat qilishi yoritiladi.

**Kalit so'zlar:** antropotsentrik tilshunoslik, mentalitet, madaniyat, lingvokulturologiya, metafora, madaniy kod, olamning lisoniy manzarasi, til va jamiyat, til va madaniyat

## INGUOCULTURAL FEATURES OF LITERARY TEXTS

Muslimjon Maxsutali ogli Nasirov  
muslimbeknosirov1995@gmail.com  
Kokand State University

**Abstract:** This article analyzes the linguocultural features of literary texts and their role in revealing the interconnection between language and culture. It examines how literary texts reflect national values, traditions, mentality, and the worldview of a people. The study also analyzes the characteristics of linguocultural units and metaphorical expressions present in literary texts. The results demonstrate that examining literary texts through a linguocultural approach contributes to a deeper understanding of the close relationship between language and culture.

**Keywords:** anthropocentric linguistics, mentality, culture, linguocultural studies, metaphor, cultural code, linguistic worldview, language and society, language and culture

Til - jamoaviy xarakterga ega bo'lgan, o'z navbatida, har bir shaxsning individual imkoniyatlarini aks ettiruvchi murakkab tuzilma bo'lib, u o'zida ko'plab

ma'lumotlarni saqlaydi. Tilning jamoaviy hamda individual xususiyatlarini tadqiq etish tilshunoslikda har doim bosh masalalardan bo'lib kelgan.

Bugungi tilshunoslikda til birliklarining shakllanishida asosiy omillardan biri tildan foydalanuvchi shaxs ekani e'tirof etilmoqda. Shu nuqtayi nazardan zamonaviy tilshunoslikda olib borilayotgan ilmiy izlanishlar ichida antropotsentrik yondashuv yetakchi o'rinni egallamoqda. Antropotsentrizm tamoyiliga bir qancha ta'riflar berilgan bo'lib, Y.S.Kubryakova uni quyidagicha izohlaydi: "Barcha nazariy fikrlarning asosiy burchagiga insonni qo'yish tamoyiliga muvofiq inson nafaqat u yoki bu hodisalarning tahliliga jalb etiladi, balki u mazkur tahlil va yakuniy maqsadlar istiqbolini ham belgilab beradi". Anglashiladiki, ushbu yondashuvda til odamlar o'rtasidagi kommunikatsiya vositasi sifatida o'rganiladi va tilning o'zi inson psixologiyasi, madaniyati va ijtimoiy ehtiyojlari bilan bevosita bog'liq deb qaraladi. Shuningdek, bu yo'nalish, tilning ichki tizimiga emas, balki u orqali qanday g'oyalar va ma'lumotlar yetkazilishini tadqiq etadi. Antropotsentrizm so'ziga berilgan quyidagi ta'rif ham fikrimizni isbotlaydi. Antropotsentrizm so'zi yunoncha "anthropos" - "odam" hamda "lotincha" "centrum" - markaz ma'nosini bildiruvchi so'zlar birikuvidan hosil bo'lgan.

Badiiy matn til orqali xalqning madaniyati, qadriyatlari va dunyoqarashini aks ettiruvchi muhim manba hisoblanadi. Shu bois lingvokulturologiya doirasida badiiy matnni o'rganish til birliklari orqali ifodalangan milliy-madaniy ma'no va tasavvurlarni aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Badiiy matnda aks etgan lingvokulturologik xususiyatlar xalqning mentaliteti, an'analari hamda olam haqidagi tasavvurlarini yoritib beradi. Mazkur maqolada badiiy matnning lingvokulturologik jihatlari va ularning til hamda madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ochib berishdagi o'rni tahlil qilinadi.

Badiiy matnlarni lingvokulturologik yondashuv asosida tahlil qilinganda quyidagi jihatlarga alohida e'tibor qaratilmoqda:

- matn tarkibidagi lingvistik birliklarning milliy madaniyatni ifoda etishi;
- o'zbek xalq og'zaki ijodidagi maqollar, aforizmlar va timsollarning ma'no qatlamlarida milliy mentalitetning aks etishi;
- badiiy matnda madaniy kodlarning, ya'ni ramzlar va metaforalarning qo'llanilishi.

O'zbek tilshunosligida lingvokulturologiya sohasida salmoqli tadqiqotlar olib borgan tilshunos Sh.Usmonova hisoblanadi. U o'zining "Lingvokulturologiya" nomli darsligining "Lingvomadaniy birliklar tahlili" nomli bobida badiiy matn tarkibida qo'llangan frazeologik birliklar ma'no mundarijasida uchrovchi milliy-madaniy konnotatsiyaning lingvokulturologik tahlili masalasiga alohida to'xtalib o'tgan. Ushbu tadqiqotda muallif M.Mirtojiyev, N.Mahmudov, I.Qo'chqortoyev tadqiqotlariga murojaat qilgan holda A.Qahhor asarlarida uchrovchi iboralar tarkibida

madaniyatning "izi" masalasiga alohida to'xtalgan. Shu bilan birga, ushbu tadqiqotda xalq og'zaki ijodiyoti, dostonlar, turli-tuman afsona va rivoyatlarning frazeologizmlarni shakllantirish, ularga sayqal berish va xalq mulkiga aylantirish vazifasi "Alpomish", "Go'ro'g'li", "Rustamxon", "Kuntug'mish" kabi dostonlar misolida ko'rsatib o'tilgan. Xususan, dostonlarda ishlatilgan *"gap yetaklamoq"*, *"qulog'ini tishlagan"*, *"boshlarini qovushtirmoq"*, *"boshlarini qo'shmoq"*, *"boshini ikkita qilmoq"*, *"bir yostiqa bosh qo'ymoq"* kabi frazemalar ma'no mundarijasidagi milliy-madaniy konnotatsiya tahlil qilingan. Shuningdek, tadqiqotchi lingvomadaniy ma'lumot tashuvchi yana bir til hodisasi hisoblangan o'xshatishlarga ham alohida to'xtalgan. Ma'lumki, o'zbek tilshunosligida o'xshatishlarning individual-erkin hamda umumxalq-turg'un (doimiy) o'xshatish turlari farqlanadi. Tadqiqotchining fikriga ko'ra, "turg'un o'xshatishlar milliy ong jumbog'ini yechishga imkon beradigan yorqin obrazli vositalardan biri hisoblangani" uchun lingvokulturologiyani ko'proq turg'un o'xshatishlar qiziqtiradi. Lekin shuni unutmasligimiz kerakki, individual-erkin o'xshatishlar bevosita muallifning o'ziga xos o'xshatishlari hisoblangani uchun bu turdagi o'xshatishlar antropotsentrik tilshunoslik uchun tadqiqot obyekti bo'la oladi. Nazar Eshonqulning "Shamolni tutib bo'lmaydi" hikoyasidan olingan quyidagi parchada individual-erkin o'xshatishning ajoyib namunasini ko'rishimiz mumkin: *"bir paytlar Tersotaning ko'rki va g'ururi bo'lib turgan bu uy birdan ko'rimsiz qiyofaga kirdi va endi Bayna momo kabi uy ham qishloqdagi uylar oldida yolg'izlanib qolgandi"* ("Shamolni tutib bo'lmaydi"). Parchada Bayna momoning turmush o'rtog'i va o'g'lining o'limidan keyingi yolg'izlikdagi holati qarovsiz qolib ketgan o'z uyiga o'xshatilganini ko'rishimiz mumkin. Muallif ushbu parcha orqali o'quvchi uchun mavhum, tafakkur qilish qiyin bo'lgan ruhiy holat manzarasini o'quvchi uchun tasavvur qilish mumkin bo'lgan darajada moddiylashtirib bergan. O'zbek milliy mentalitetida uy, ota hovli turmushdagi xotiralar jamlanuvchi eng muhim tushuncha hisoblanadi. Muallif oila a'zolarini yo'qotgan Bayna momoning ruhiy holatini yanada aniqroq tasavvur qilish uchun u oila a'zolari bilan yashgan uy ham yolg'izlikda qolganini individual-erkin o'xshatish orqali ta'kidlamoqda. Ushbu o'xshatishning paydo bo'lishida assotsiativ tafakkur, muallifning kognitiv bilimlari muhim rol o'ynagan.

Sh.Usmonovanning tadqiqot ishida badiiy matnlar tarkibidagi metaforalarning lingvomadaniy xususiyatlari ham tahlil qilingan. U metaforalarning milliy mentalitet va madaniy qadriyatlarni ifodalashdagi o'rni, shuningdek, ularning til birliklari orqali konseptual ma'nolarni shakllantirishdagi funksiyalarini yoritadi. Tadqiqot natijalari badiiy matnni lingvokulturologik tahlil qilishda metaforalarning ahamiyatini yanada chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy o'zbek tilshunosligida badiiy matnning bevosita berilmagan mental xususiyatlari antropotsentrik tilshunoslikning bir nechta

mustaqil tarmoqlari uchun tadqiqot obyekti bo'lib xizmat qilib kelmoqda. Bu esa fanni badiiy matn yaratilishi va uning idrok etilishida muhim bo'lgan bir qancha muhim va qiziqarli ma'lumotlar bilan boyitmoqda.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности. - М.: Наука, 1986.
2. <http://ph.ras.ru//elib0215html>.
3. Usmanova Sh. Lingvokulturologiya. Alisher Navoiy Nomidagi TDO'TAU. - Toshkent: 2019. -248 b.
4. Mahmudov N. Xudoyberganova D. O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati. -Toshkent: Ma'naviyat, 2013. - B. 6.
5. Маслова В. А. Лингвокультурология. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. -М., 2001 - С. 133-134.